Ми їхали автобусом до аеропорту. Я і мама. Мама сиділа на першому сидінні, я — на другому. Ми так улаштувалися через маму. Вона сказала, що я занадто кручуся й неодмінно зімну їй сукню.

Поруч із мамою вмостився огрядний льотчик. Він займав багато місця, і мама опинилася біля самісінької стінки. Я дивився, як гине нова, чудово випрасувана мамина сукня, й нарешті сказав льотчику:

— Може, ви пересядете до мене, бо вам там тісно.

Мама зашарілася, а льотчик почав вибачатися:

— Вибачте,— каже,— справді вам незручно.

— Дарма,— відповіла мама.— Це я повинна вибачитися перед вами за свого сина.

"Отакої! Я ж іще, виявляється, і винний! — подумав я.— Дивно, до чого ж дорослі полюбляють вибачатися!"

Пасажири в автобусі подивилися на нас. Їм дуже, звісно, кортіло дізнатися, чому зашарілася мама, і вони з нетерпінням очікували, що буде далі. Проте льотчик просто пересів до мене.

Наше сидіння викривилося, і я почав скачуватися на льотчика.

— Ти, я бачу, легший за пір'їну,— завважив він.

Тепер зашарівся я, глянув на нього й подумав: "Та хіба ж я можу переважити отаку гору"? А вголос відповів:

— Я не найлегший, у нас у класі є легші від мене. Наприклад... — Але кого назвати, я не знав і спритно перевів мову на інше: — Погода нелітна, суцільна хмарність.

— Хмарність є. Ти правильно завважив.— Льотчик примружив очі й поглянув на небо.

— Це не небезпечно? — запитала мама.

— Яка ж небезпека? — відповів льотчик.— Поки хмарність низька, ваш літак нікуди не полетить.

Я змовчав. Мені дуже хотілося, щоб льотчик подумав, ніби ми теж летимо. А мама раптом каже:

— Та що ви, ми не летимо! Хіба можна з дітьми літати? Чоловік повертається з відрядження. Іркутським літаком.

Я прилип до шибки і вдав, ніби не чую маминих слів про дітей.

— Іркутським? — перепитав льотчик.— Можете не хвилюватися. Там пілот — мій давній друг. Надійний товариш.

Автобус зупинився біля будівлі аеропорту. Ми попрощалися з льотчиком і подалися до довідкового бюро.

— Скажіть,— запитала мама якомога ввічливіше,— іркутський прибуває вчасно?

— Запізнюється,— відповіли з віконця.— Підійдіть за півгодини.

У мами відразу зіпсувався настрій. Я почав роздивлятися на всі боки, щоб придумати, як її розважити, й побачив льотчика — нашого автобусного попутника.

"Зараз я про все дізнаюся",— подумав я й кинувся наздоганяти льотчика. Але він ішов дуже швидко й ні на кого не наражався, а я весь час на когось налітав.

Льотчик відчинив якісь двері й зник. Я гайнув слідом за ним і опинився у довгому безлюдному коридорі. Де шукати тепер льотчика, я не знав, бо дверей було багато й усі щільно зачинені. Тільки в одних крізь вузеньку шпаринку просякала смужка світла.

Я повагом підійшов і почув знайомий голос:

— І давно загублено зв'язок?

— Понад годину,— відповіла жінка.

Я чув, як льотчик почав ходити кімнатою.

Крізь шпарину у дверях мені видно було карту, вздовж і впоперек покреслену різноколірним пунктиром. І кожним пунктиром рухалася манюсінька фігурка літака.

— Подзвони-но ще раз,— сказав льотчик.

Жінка, якої я не бачив, запитала по телефону:

— Іркутський не з'являвся?

І раптом я зрозумів: "Іркутський! Це літак, яким летить тато".

Я відчинив двері й просунув голову. За столом сиділа жінка. Вона була в синьому форменому кітелі з двома золотими нашивками на рукаві. Льотчик стояв спиною до мене й дивився крізь вікно на аеродромне поле.

— Хлопчику, ти звідки тут? — суворо запитала жінка.

Льотчик обернувся. Він зовсім не здивувався, що побачив мене.

— Це мій знайомий,— каже.— Теж іркутський зустрічає. Ти що, все чув?

Я кивнув.

— Чув і, може, навіть перелякався, хоча лякатися зовсім нема чого. Подумаєш, зв'язок утратили! Поновлять. Може, в них там просто зіпсувалася рація. Краще поглянь, яка карта. Це, брате, хитра карта. Бачиш, по ній іграшкові літаки рухаються, вони на наш аеродром летять. Можна сказати, карта, яка розмовляє. Поглянув на неї — і відразу знаєш, де літак перебуває.

Льотчик говорив, але я погано його слухав, а весь час нишпорив очима по карті.

— Скажіть, а де іркутський літак?

— Іркутський? Ось де.— І льотчик показав на маленький літачок, який нерухомо стояв на зеленій пунктирній лінії.

— Ну, я піду. Мені до мами треба,— сказав я і вийшов у зал чекання.

Мама сиділа осторонь від усіх і читала газету.

— Ти де був? — запитала вона.

— Просто гуляв,— збрехав я.

Минула година, а в довідковому, як і досі, нічого не знали про іркутський літак. Якісь літаки прилітали й відлітали, а нашого не було й не було.

Ми сиділи з мамою і не розмовляли. Тоді я непомітно сповз зі стільця й пішов до диспетчерської. Я тихенько прочинив її двері й відшукав зелену пунктирну лінію. Іркутський літак стояв на тому ж самому місці.

Я повернувся до мами. І раптом знову з'явився льотчик, він ішов неквапом.

— Товаришу, товаришу! — гукнула його мама.

Він обернувся і підійшов.

— Я дуже хвилююся і тому наважилась вас гукнути. Чомусь досі немає нашого літака!

Льотчик подивився на мене, і я відвернувся. Я боявся, що' він зараз усе розповість мамі.

— Не хвилюйтесь. Погана погода. Десь сидить або збився з курсу. На ньому знаєте який пілот бувалий! — Льотчик сів поруч з мамою.

— Чудовий хлопець! Я його ще з війни знаю. Тоді він хлопчиськом був. Якщо хочете, можу про нього історію розповісти, адже вам однаково чекати.

* * *

Було це 1941 року...

Пілот лічив поранених, які сходили драбиною у літак. Хто спирався на автомати, хто на ціпок, а кого несли на ношах. Він лічив уголос: "Один, два, три, чотири..." Всі напружено дослухалися до розміреного ліку. "П'ять, шість, сім..."

Поранені стояли в черзі до літака мовчки, але кожен з трепетом чекав, коли цей лік урветься.

Серед поранених був здоровий чоловік. Він тримав за руку хлопчика років одинадцяти, блідого, худенького, вдягненого в чисте цивільне вбрання, що невідомо як збереглося в цих партизанських лісах.

Пілот лічив: "Тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять". Потім він замовк, і в літак сіло ще кілька поранених.

— Усе!— сказав він.— Більше садити не можна!

Хлопчик висмикнув руку і відійшов убік. До нього підійшов його супутник і почав щось казати. Хлопчик слухав, похнюпивши голову, потім знову поклав свою руку в його руку, і вони стали в кінець черги.

У черзі, крім них, лишилось усього три чоловіки. Двоє зовсім молодих хлопців, один з перебинтованими руками, другий з перев'язаним обличчям, на якому видно було тільки напрочуд голубі очі. І третій трохи старший, бородань.

Але пілот однаково сказав:

— Годі, більше не можу! Бо не злетимо.

Троє мовчали. Вони знали: як не можна, то не можна, хоч коли вони залишаться в лісі, без лікаря, то помруть від ран. Але вони мовчали. їхні суворі обличчя, огрубілі од війни і знегод, були похмурі.

І чоловік з хлопчиком теж мовчав.

Пілот оглянувся. Ці троє повертались, щоб піти геть. Тоді він відкрив люк літака й крикнув:

"Здати всім зброю і зайві речі! Швидко!"

Звичайно, коли літаки летіли з цих далеких партизанських лісів у Москву, то всі поранені брали з собою зброю. Дорога була важка, частенько траплялося, що літак збивали фашисти і пораненим доводилося битися, щоб не здаватись у полон.

Незабаром біля літака виросла купка автоматів, запасних обойм, пістолетів різних марок.

Пілот глянув на цю купку зброї, потім перевів погляд на поранених. Вони стояли тепер поруч, і хлопчика за ними не було видно. І крикнув:

"Іще!"

З літака полетіли шинелі, речові мішки, фляги з водою, чиясь рука викинула кілька пар чобіт. Тоді двоє з оцих, голубоокий хлопець і бородань, сіли на землю і теж скинули чоботи. Потім бородань допоміг присісти третьому, в якого обидві руки були перев'язані, й стягнув з нього чоботи.

"Ну, заходьте",— сказав пілот.

І троє, ступаючи босоніж по залізних східцях драбинки, зникли в літаку.

Пілот хотів був прибрати драбинку, але чоловік з хлопчиком сказав:

"Товаришу, хлопчину ще прихопи. Необхідно..." — Він щось хотів додати, але поглянув на хлопчика й змовчав.

Пілот знехотя відстебнув кобуру з пістолетом, скинув шкіряне пальто й кивнув хлопчику:

"Заходь".

Літак здригнувся. Ревіння мотора розітнуло нічну напружену тишу. Машина повільно побігла, але все ж таки набрала належну швидкість і злетіла.

Була осіння ніч. Тиха й зоряна. В літаку сиділи й лежали люди. Прислухалися до шуму мотора. Вони летіли в темному небі, як сліпі, нічого не бачачи, а десь ген далеко під ними лежала земля.

І раптом вони наче прозріли: літак попав у промінь ворожого прожектора. Всі сподівалися, що наступної миті прожектор згасне, проте він горів неяскравим світлом, ніби хто повісив у літаку звичайну електричну лампочку.

Пасажири літака, і молоді і літні, зрозуміли, що стоять край страшної прірви. Вони могли кожної миті загинути, але ніхто не поворухнувся, бо коли б у них під ногами була земля, то вони кричали б і билися, а зараз вони були в небі. їх прив'язував до землі тільки гострий промінь прожектора, який готував їм загибель.

А хлопчик думав про батька і плакав. Батько його загинув кілька днів тому. Хлопчик нічого не боявся, він лише плакав.

Пілот спробував вислизнути від прожектора, але той ухопив його міцно. Гармати не стріляли. Фашисти чекали: знизиться літак чи ні? Знизиться — отже, свій, ні — отже, радянський. А пілот тим часом намагався набрати висоту, щоб утекти. Пролунав перший залп, потім другий. Літак сильно струсонуло. Але він уперто летів уперед, роблячи круті віражі, кидаючись униз так, що ледве виходив на пряму. Люди в літаку падали одне на одного і від болю втрачали свідомість.

Потім прожектор зник. Вибухи стали глухіші. Пілот увів літак у хмару й утік від фашистів.

Минуло ще хвилин п'ятнадцять. У чітку роботу мотора почали вриватися незрозумілі звуки, немовби птах на лету лопотів крильми. Мотор зачхав і замовк.

Можливо, на деякий час, можливо, мотор знову заговорить, закрутиться гвинт і навально потягне машину вперед. Проте літак ковзав униз, немовби добре вкатаною площиною. Він ковзав легко й плавно, і ніяка сила вже не могла втримати його на висоті.

Тепер летів не літак, летіла земля — вона була велика, більша за небо.

Літак намагався клюнути носом і зірватись у піке, а пілот утримував його. Він планерував що було сили і вдивлявся у досвітню імлу, намагаючись знайти в нескінченному лісовому просторі підхожу галявину. Нарешті він побачив те, що шукав: це була лісова галявина,— і пішов на посадку.

Літак ударився об землю, проте пілотові таки пощастило вирівняти машину. Вона пробігла метрів чотириста, підім'яла обрідний чагарник і перед самими деревами завмерла.

Пілот вийшов із кабіни. Він скинув шолом і мовчки обвів усіх поглядом. Він дивився в обличчя — старі, зарослі, стомлені, і молоді, ще безвусі, теж стомлені. Пілот поглянув на хлопчика, підморгнув йому і несподівано усміхнувся. І всі одразу заусміхалися, і хлопчик уперше після загибелі батька несміливо розтулив губи.

Пілот надів шолом на голову, відчинив двері літака. Стрибнув на землю. На мить завмер: раптом за якимось кущем снайпер узяв його на приціл? Але навколо було тихо-тихо.

Пілот незабаром повернувся.

"Пробито баки. Ані краплини бензину. Тільки в запасних лишилось, але на ньому не долетіти".

"А фронт далеко?" — запитав бородатий партизан.

"Кілометрів за п'ятдесят".

"Треба знайти бензин. Підемо в село,— сказав бородань.— Комуністи, прошу піднести вгору руки".

Піднесли руки троє партизанів і пілот.

"Піду я,— сказав бородань,— товариш пілот і...— Він подивився на трьох партизанів. Вони були тяжко поранені.— І..."

"Я піду".

Всі обернулися. Це мовив хлопчик.

"Я вже не раз ходив у розвідку. Мене не запідозрять".

"Гаразд. Підеш ти.— Бородань підвівся, поправив руку на перев'язі й проказав: — Я, Михайло Скопін, комуніст".

"Я, Андрій Беспалов, комуніст",— проказав пілот.

І тоді всі подивилися на хлопчика, і він проказав тихим голосом:

"Я, Коля Федосов, піонер".

Вони пішли. Десь опівдні їм пощастило відшукати дорогу й вийти до села. Вони залягли в кущах, на узліссі, щоб порадитися, як діяти далі.

"На мою думку, нам треба дочекатися ночі",— сказав пілот Беспалов.

"Уночі швидше спіймають,— відповів Коля.— Я зараз піду".

"Сам?"

"Так".

Скопін мовчав. Він був досвідчений партизан і розумів, що хлопчик має рацію.

"А що ти казатимеш, коли в селі німці?" — запитав Беспалов.

"Не вперше.— Коля підвівся, очі в нього звузилися й стали злі.— То я йду".

Він підібрав на ходу лозинку і, розмахуючи нею, подався до села. А ті двоє дивились йому в спину, в біляву потилицю й тоненьку шию. Хлопчик жодного разу не озирнувся.

"Так,— мовив нарешті Беспалов,— це тобі хлопчина!"

А бородань Скопін нічого не сказав.

Вони лежали в кущах і чекали.

Було жарко. Спочатку хотілося пити, потім захотілося їсти.

Беспалов дивився на курний путівець, який вів до села.

Він усе чекав, коли ж прийде хлопчик. Іноді він відривав погляд від путівця і озирався на Скопіна. Той лежав горілиць, обличчя його зблідло, на пов'язці червоніли свіжі плямки крові.

"Боляче?" — запитував Беспалов.

"Ні",— відповідав Скопін.

Минуло кілька годин. У Беспалова дерло в горлі, губи потріскалися. А на путівці, як і досі, нікого не було.

"Скопін, може, мені піти? Я тут, бугай, лежу, а він, маленький, там!"

"Годі дурниці верзти,— відповів Скопін.— Тебе одразу схоплять".

"А чому там така тиша? Німці, мабуть, пішли".

"Якби пішли, він повернувся б".

Настала тривожна ніч. Скопін задрімав, а Беспалов лежав у темряві й ловив кожен шерех. Він вирішив чекати до ранку, а вранці йти в село. І раптом почувся обережний шепіт.

"Товариші, товариші..."

Беспалов упізнав голос хлопчика й крикнув голосно, несподівано для себе:

"Колю, Колю! Ми тут!"

"Тихіше! Не знаю, навіщо ви так кричите?— сказав Коля. Він стояв поруч з Беспаловим, і від нього дуже тхнуло бензином.— А ще військовий льотчик".

"Пробач, Колю. Я радий, що ти повернувся!"

"Ходімо за мною",— прошепотів Коля.

Вони пройшли кроків тридцять уздовж узлісся, і Беспалов побачив великий бідон з-під молока.

Беспалов хотів підняти бідон, але той був дуже важкий, а руки, як на лихо, ковзали по мокрому залізу. Видно, дорогою бензин хлюпався й залив стінки бідона.

"Вам самому не підняти, він важкий,— сказав Коля.— Треба Скопіна гукнути".

"А як же ти дотяг його сюди?"

"Мені дві жінки допомагали. Вони повернулись у село".

"Дві жінки дотягли, а я хіба не зможу, га? Сміховисько якесь виходить". Беспалов присів навпочіпки, зі злістю обхопив бідон руками, напружився, підвівся й завдав на плече.

Коля взяв його за руку й повів до того місця, де вони залишили Скопіна.

* * *

Ми з мамою слухали льотчика не перебиваючи. Я тепер думав одразу про тата й про Колю. Тільки щоразу, коли радіо оголошувало про приліт нового літака, льотчик замовкав. Ми слухали радіо.

Потім зал аеропорту виповнювався пожвавленими людьми. Від них пахло чужими землями — гарячим південним сонцем, солоним морем.

Я шукав серед цих пасажирів тата. А раптом диспетчер забув оголосити і це прилетів іркутський літак? Хіба чудес не буває!

І мама теж шукала. Тільки льотчик нікого не шукав. Він розкурював цигарку, тайкома поглядав на маму й розповідав далі.

* * *

Над ранок Скопін, Беспалов і Коля добулися до літака. Беспалов одразу ж вистругав невеличкі кілочки, забив ними дірки від снарядних осколків у баках, залив бензин, і вже за півгодини літак приземлився на московському аеродромі.

Партизанів — на "санітарку" і в госпіталь. А Коля залишився з Беспаловим.

"А тобі куди?" — запитав його Беспалов.

Коля мовчав.

"То чого ж ти зажурився й не відповідаєш? Куди тобі?"

"У мене лист у головний партизанський штаб. Там мене направлять..."

"А мама твоя де?"

"Мами немає".

Беспалов задер голову догори, і в нього чомусь незвично залоскотало в горлі.

"Ти поглянь, Колю, небо он яке чудове".

"Велике, не те що в лісі",— відповів Коля.

"Ось що, в головний штаб ти встигнеш сходити, а зараз гайда до мене додому!" — Беспалов говорив голосно, щоб певніше почуватися. Він боявся, що Коля раптом відмовиться з ним іти й зникне для нього назавжди.

За п'ять днів Беспалов дістав нове бойове завдання й полетів. Коля лишився чекати на нього у Москві. Він не запитував, скільки йому жити в Беспалова. А Беспалов уже домовився у головному партизанському штабі, що Коля залишиться в нього.

"Ти мені, брате, пиши,— на прощання попросив Беспалов.— Гаразд?"

"Гаразд".

Беспалов не знав, що йому ще сказати, поплескав шоломом по руці й вирішив заспокоїти Колю:

"Нічого, брате, скоро закруглимо війну, підростемо й будемо разом борознити п'ятий океан".

"А що за п'ятий океан?"

"Та як же! На землі є чотири океани, а п'ятий океан — це небо. Найбільший океан".— Беспалов розкуйовдив Колин чуб і незграбно поцілував у вухо.

"Стривайте! — Коля понишпорив у кишені й витяг фігурку ослика.— Це я сам випиляв з дерева у партизанському таборі і на багатті обпалив. Хотів батькові подарувати на день народження. Візьміть його в політ".

* * *

Цієї хвилини знову заговорило радіо, і льотчик замовк.

— Літак Іркутськ — Москва прибуде за півгодини.

— Прибуде, прибуде! — закричав я.

— Ось бачите, Коля не підведе!

Але я вже біг, можна сказати, летів. Перед дверима диспетчерської я на мить зупинився, потім тихенько натис на двері. Повітряна карта, як і досі, горіла різноколірними лініями.

Я знайшов іркутський літак. Тепер він не стояв, він рухався до Москви.

Мене охопило таке щастя, що я навіть не знав, що мені робити від того щастя.

Я кинувся назад до залу. Там сиділа мама.

— Мамо, а де ж льотчик? — запитав я.

— Він пішов.

— Як же то пішов!

От ніколи не буває людині до краю добре. Адже ми ще не дізналися, що сталося з Беспаловим.

Мама побачила, що я дуже засмутився, а оскільки в неї самої був гарний настрій, то вона сказала:

— Ось що, бери двадцять копійок, іди купи собі газованої води й морозива.

Я пішов у буфет.

Там за столиком сиділи двоє льотчиків. Один з них був наш знайомий.

Я кілька разів пройшов повз них, щоб він мене помітив, і навіть один раз зачепив його стілець. Але він мене не помічав.

Він сидів, відкинувшись на спинку стільця, уважно слухав свого товариша і весь час крутив у руці якийсь довгий ланцюжок. Я придивився... і раптом побачив, що до цього срібного ланцюжка був прикутий за вухо маленький чорний ослик.

— Чорний ослик,— прошепотів я,— Отой, якого подарував Коля Беспалову. Тож це і є Беспалов!

Я кинувся вниз сходами з такою швидкістю, що всі зустрічні припали до стіни. Я забув про газовану воду й про морозиво.

— Мамо! — загукав я страшним голосом.— Ти знаєш, хто цей льотчик? Це...— я зробив довгу паузу.— Це Беспалов!

Але тієї миті оголосили, що іркутський літак іде на посадку. І мама відразу забула про Беспалова і навіть, може, про мене.

Вона побігла до виходу на льотне поле, а я — слідом за нею.

Перед нами лежало поле аеродрому, вкрите сірими бетонними плитами. А над ним синє-синє небо. "То ось який він, п'ятий океан!" — подумав я і тої ж миті побачив велетенський сріблястий Ту-104.

Це був наш, іркутський літак.